

KAROL SIEMASZKO

 <http://orcid.org/0000-0002-9241-7094>

Akademia im. Jakuba z Paradyża w Gorzowie Wielkopolskim

Akta polskich sądów okręgowych jako źródła do badań nad przestępczością powojenną (1945–1950) na wybranych przykładach

Abstract

Files of Polish Regional Courts as Sources for Research on Selected Examples of Post-war (1945–1950) Crime

The study of post-war crime is becoming more and more popular among Polish researchers. The basic source for conducting this kind of research is criminal files, primarily those of the regional courts operating in the years 1945–1950. The author calls attention to both statutory and actual restrictions on access to source materials. He also notes how using other, non-official sources or witness accounts in this type of research will not always be appropriate. He postulates that research on post-war crime in Poland should be designed primarily as research on crime in the juridical sense. The author also indicates that research on post-war crime has many points in common with the so-called historical criminology.

Keywords: post-war crimes, regional courts, historical criminology

Słowa kluczowe: przestępczość powojenna, sądy okręgowe, kryminologia historyczna

Badania nad powojenną przestępczością kryminalną budzą coraz szersze zainteresowanie historyków i historyków prawa. W ostatnich latach tematyka tego rodzaju została poruszona częściowo przez Marcina Zarembę w monografii *Wielka trwoga. Polska 1944–1947*¹, zagadnienie to z perspektywy statystyk Milicji Obywatelskiej, Komisji Specjalnej do Spraw Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym oraz organów bezpieczeństwa publicznego podejmował również Piotr Majer w artykule *Przestępczość w Polsce w latach 1944–1956. Próba zestawień sumarycznych na podstawie materiałów własnych aparatu policyjnego*². Kwestię przestępczości przeciwko wolności sek-

¹ Zaremba, *Wielka trwoga*.

² Majer, „Przestępczość w Polsce”, 59–87.

sualnej w latach czterdziestych i pięćdziesiątych XX w., a także problemów wynikających z podejmowania tego rodzaju badań, podjął Bartłomiej Międzybrodzki w artykule *Problematyka przestępczości seksualnej w latach 40. i 50. XX wieku. Trudności badawcze*³. W szerszym aspekcie w problematykę tę wpisują się także badania nad wykroczeniami w okresie powojennym. Tę tematykę poruszał przede wszystkim Marcin Łysko, między innymi w pracach *Kształtowanie polityki karnej w sprawach o wykroczenia przez aparat administracji Polski Ludowej*⁴ oraz *System sankcji w prawie wykroczeń europejskich państw socjalistycznych*⁵.

Jak się wydaje, podstawowe i najbardziej doniosłe zagadnienie w badaniach historycznych i historycznoprawnych nad przestępczością, także powojenną, a więc po 1945 r., stanowi kwestia źródeł. Obecnie zasadniczym problemem jest trudna dostępność materiału badawczego w postaci powojennych akt sądowych, które często stanowią fundamentalną część materiału badawczego odnoszącego się do przestępczości powojennej w Polsce. Obecnie znaczące ograniczenie dostępności wspomnianych akt sądowych z okresu pierwszej powojennej dekady stanowi art. 16b ust. 2 pkt 4 Ustawy z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym⁶; w brzmieniu ustalonym Ustawą z dnia 25 lutego 2016 r. o ponownym wykorzystywaniu informacji sektora publicznego zawiera ograniczenia czasowe w dostępie do akt sądowych⁷. Zgodnie z przywołanym wyżej przepisem akta te mogą być udostępniane dopiero po 70 latach od uprawomocnienia się wyroku bądź zakończenia postępowania. Ustawodawca nie przewidział w tym wypadku wyjątków, zatem obecnie nie ma możliwości uzyskania dostępu do akt spraw sądowych, w których postępowanie zakończyło się później niż w 1949 roku. Nie budzi wątpliwości, że ograniczenie to utrudnia nie tylko badania nad przestępczością polityczną i kryminalną w okresie po zakończeniu II wojny światowej, ale także w ogóle badania nad najnowszą historią Polski. Mimo podnoszenia tej kwestii przez badaczy historii prawa, ustawodawca nie zdecydował się na zmianę tego przepisu w kierunku, który umożliwiłby prowadzenie badań naukowych bez ograniczeń⁸.

Wspomniane ustawowe ograniczenie znacząco zatem zawęża dostępny materiał badawczy, wobec czego badania prowadzone na podstawie akt sądowych muszą się koncentrować na latach 1944–1949. Niedostępne pozostają więc akta spraw, w których postępowanie prawomocnie zakończyło się po roku 1949. Na marginesie należy odnotować, że zdarza się, iż jest to znaczna część zachowanych akt sądowych z lat 1945–1950. W wypadku Zespołu Archiwalnego Sądu Okręgowego w Zielonej Górze sprawy, w których postępowanie prawomocnie zakończyło się w roku 1950 stanowią niemal 1/3 zachowanego materiału badawczego⁹.

Drugim istotnym problemem dotyczącym źródeł do badań nad przestępczością kryminalną pozostaje kwestia zachowania akt spraw o przestępstwa kryminalne i akt pre-

³ Międzybrodzki, „Problematyka przestępczości”, 39–62.

⁴ Łysko, „Kształtowanie polityki karnej”, 169–188.

⁵ Łysko, „System sankcji”, 191–207. Autor ten kwestii wykroczeń poświęcił również monografię *Prace nad kodyfikacją materialnego prawa wykroczeń w Polsce Ludowej (1960–1971)*, jednakże opracowania dotyczące kodyfikacji trudno uznać za wpisujące się w nurt badań nad przestępczością.

⁶ Dz.U. 2019 poz. 730.

⁷ Dz.U. 2016 poz. 352.

⁸ Por. Maziarz, „IPN ujawnia”.

⁹ Por. APZG, inwentarz zespołu nr 89/433 Sądu Okręgowego w Zielonej Górze.

zydialnych oraz repertoriów sądowych oraz obszerność materiału badawczego. Przepis § 3 Rozporządzenia ministra sprawiedliwości z dnia 2 czerwca 1937 r. o przechowywaniu i niszczeniu akt i ksiąg w sprawach sądowych i administracji sądowej¹⁰ zaliczał do akt kategorii A, a więc o charakterze trwałym po jednej typowej sprawie karnej z każdego pięciolecia, z każdego artykułu Kodeksu karnego i ustaw szczególnych. Pozostałe akta w sprawach karnych zaliczono do kategorii B, przy czym zgodnie z §10 przywołanego wyżej rozporządzenia w sprawach o zbrodnie całe akta należało przechowywać przez 30 lat, natomiast w sprawach o występki przez 20 lat należało przechowywać akty oskarżenia, protokoły rozpraw, prawomocne orzeczenia kończące postępowanie i dokumenty stwierdzające wykonanie lub darowanie kary. W praktyce dość często archiwizowano całość akt spraw o występki. Akta spraw, w których postępowanie umorzono z powodu amnestii, przechowywano przez 10 lat, a akta wszystkich pozostałych spraw – przez 5 lat. Realizacja przepisów wspomnianego wyżej rozporządzenia wpłynęła znacząco na ilość zachowanego materiału archiwalnego z pierwszych powojennych lat, a szczególnie z pięcioletniego okresu funkcjonowania sądów okręgowych w Polsce Ludowej. Często uniemożliwia to również określenie liczby spraw wpływających do poszczególnych sądów okręgowych w latach 1945–1950.

Na przykład w wypadku Sądu Okręgowego w Zielonej Górze nie zachowały się repertoria, ale na podstawie akt prezydialnych, w tym przede wszystkim protokołów wizytacji tego sądu prowadzonych przez sędziów Sądu Apelacyjnego w Poznaniu, możliwe było ustalenie wpływu spraw karnych do zielonogórskiego sądu okręgowego. W repertorium K w 1945 r. odnotowano wpływ jedynie trzech spraw, natomiast w okresie od 1 stycznia 1946 r. do 20 maja 1946 r. wpłynęło 30 spraw, w 1947 r. w repertorium tym odnotowano wpływ 314 spraw, a w 1948 r. – 339 spraw. Łącznie zatem w latach 1945–1948 wpłynęło do Sądu Okręgowego w Zielonej Górze 689 spraw o przestępstwa kryminalne. Repertoria sądowe zachowały się w Zespole Archiwalnym Sądu Okręgowego w Krakowie. Na tej podstawie możliwe było ustalenie, że w Sądzie Okręgowym w Krakowie do Wydziału IV Karnego w 1946 r. wpłynęło 976 spraw¹¹, w 1947 r. 825 spraw¹², natomiast w 1948 r. było to 1312 spraw¹³, w 1949 r. 1314 spraw¹⁴ i w 1950 r. 1472 sprawy¹⁵.

Repertoria i akta prezydialne nie zachowały się jednak w zespołach archiwalnych Sądu Okręgowego w Głogowie z siedzibą w Nowej Soli¹⁶ oraz w Zespole Archiwalnym Sądu Okręgowego w Gorzowie Wielkopolskim¹⁷. Nie ma zatem możliwości ustalenia wpływu spraw do tych sądów w latach 1945–1950.

¹⁰ Dz.U.R.P. 1937 nr 42 poz. 335.

¹¹ ANK, Repertorium Wydziału IV karnego Sądu Okręgowego w Krakowie za rok 1946, sygn. akt 89/1989/8210.

¹² ANK, Repertorium Wydziału IV karnego Sądu Okręgowego w Krakowie za rok 1947, sygn. akt 89/1989/8211.

¹³ ANK, Repertorium Wydziału IV karnego Sądu Okręgowego w Krakowie za rok 1948, sygn. akt 89/1989/8212.

¹⁴ ANK, Repertorium Wydziału IV karnego Sądu Okręgowego w Krakowie za rok 1949, sygn. akt 89/1989/8213.

¹⁵ ANK, Repertorium Wydziału IV karnego Sądu Okręgowego w Krakowie za rok 1950, sygn. akt 89/1989/8214.

¹⁶ APZG, Zespół archiwalny Sądu Okręgowego w Głogowie z siedzibą w Nowej Soli, sygn. akt 89/576.

¹⁷ Archiwum Państwowe w Gorzowie Wielkopolskim, Zespół archiwalny Sądu Okręgowego w Gorzowie Wielkopolskim, sygn. akt 89/309.

Dla porównania według dostępnych danych statystycznych w okresie od sierpnia 1944 r. do czerwca 1945 r. do wszystkich uruchomionych wówczas polskich sądów powszechnych wpłynęło 83 290 spraw karnych¹⁸. Już natomiast w 1947 r. tylko do sądów okręgowych wpłynęło ogółem 195 400 spraw karnych¹⁹.

Jeżeli chodzi o ilości zachowanych akt sądowych, to zupełnie wyjątkowy na tle pozostałych Zespołów Archiwalnych wydaje się Zespół Sądu Okręgowego w Krakowie. W Archiwum Narodowym w Krakowie zachowała się większość akt spraw karnych z tego okresu, a także repertoria sądowe. Samych spraw o przestępstwa szczególnie niebezpieczne w okresie odbudowy państwa zachowało się 200²⁰. Dla porównania – w Zespole Archiwalnym Sądu Okręgowego w Zielonej Górze zachowało się z tego okresu jedynie 97 akt spraw karnych. Przy czym w tej liczbie mieszczą się również sprawy o przestępstwa polityczne przewidywane przez przepisy. Dekretu z dnia 13 czerwca 1946 r. o przestępstwach szczególnie niebezpiecznych w okresie odbudowy Państwa²¹, a także sprawy o przestępstwa dewizowe, związane przede wszystkim z posiadaniem obcej waluty przy nielegalnym przekraczaniu granicy, oraz postępowania związane ze zgłoszeniem przez oskarżonego przynależności do niemieckiej listy narodowościowej w czasie II wojny światowej.

W wypadku Sądu Okręgowego w Głogowie z siedzibą w Nowej Soli zachowało się 57 akt spraw karnych, przy czym 29 z nich to sprawy o tak zwane przestępstwa kryminalne, z czego tylko 17 spraw dotyczy lat 1945–1948. Pozostałe zachowane akta odnoszą się do spraw skarbowych, a także mieszczących się w zakresie wspomnianego Dekretu z dnia 13 czerwca 1946 r. o przestępstwach szczególnie niebezpiecznych w okresie odbudowy Państwa. Jest to zapewne bardzo niewielka część wszystkich spraw karnych rozpoznanych przez ten sąd w okresie jego istnienia w latach 1945–1950.

Najobszerniejszy materiał aktowy spośród trzech wspomnianych sądów funkcjonujących na ziemiach zachodnich zachował się w Zespole Archiwalnym Sądu Okręgowego w Gorzowie. Jest to 1016 spraw, ale tylko 85 jednostek dotyczy spraw o przestępstwa kryminalne. Wśród nich dominują sprawy o przestępstwo z art. 286 k.k. (działanie na szkodę interesu publicznego), ponadto zachowały się akta sześciu spraw o przestępstwo pedofilii (art. 203 k.k.), siedmiu spraw dotyczących zabójstwa, a także cztery sprawy dotyczące przestępstwa gwałtu. Zachowały się również pojedyncze akta dotyczące spraw o przestępstwo rozboju. Pozostałe zachowane akta spraw rozpoznawanych przez Sąd Okręgowy w Gorzowie Wielkopolskim dotyczą przede wszystkim przestępstwa złożenia deklaracji o przynależności do niemieckiej listy narodowościowej w czasie II wojny światowej, a także spraw o przestępstwa szczególnie niebezpieczne w okresie odbudowy Państwa. Jedynie w przypadku Sądu Okręgowego w Zielonej Górze dzięki zachowanym protokołom wizytacji możliwe jest także wskazanie pewnej dynamiki skazań za przestępstwa przewidywane przez Kodeks karny z 1932 r.²² oraz tak zwany mały kodeks

¹⁸ *Wymiar Sprawiedliwości*, 109.

¹⁹ *Rocznik statystyczny 1948*, dział XIX: Sądownictwo. Adwokatura. Przestępczość; tab. Czynności sądów powszechnych w 1947 roku.

²⁰ Siemaszko, *W trudnym okresie odbudowy państwa*, 19.

²¹ Dekret z dnia 13 czerwca 1946 r. o przestępstwach szczególnie niebezpiecznych w okresie odbudowy Państwa (Dz.U. 1946 nr 30 poz. 192).

²² Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 lipca 1932 r. Kodeks karny (Dz.U. 1932 nr 60 poz. 571).

karny (m.k.k.)²³. W 1947 r. w sądzie tym najwięcej spraw dotyczyło przestępstwa nielegalnej produkcji alkoholu – skazano za ten czyn 282 osoby. Liczba skazań za ten czyn znacznie jednak spadła w 1948 r. Skazano wówczas tylko 63 osoby. Jednocześnie wzrosła w stosunku do 1947 r. liczba skazań za przestępstwo tak zwanego szabrownictwa z art. 43 m.k.k. O ile w 1947 r. za przestępstwo to skazano 27 osób, o tyle w 1948 r. było to już 126 osób.

W 1947 r. nie odnotowano w Sądzie Okręgowym w Zielonej Górze skazań za czyn z art. 44 m.k.k., to jest za wywóz mienia z Ziem Odzyskanych. W następnym roku skazano za ten czyn już 39 osób. Wzrost ten był spowodowany, co oczywiste, wydaniem przez Ministra Ziem Odzyskanych rozporządzenia wypełniającego normę blankietową art. 44 m.k.k.²⁴

Nie budzi zatem wątpliwości, że prowadzenie badań nad przestępczością powojenną oparte jedynie na zachowanych aktach sądowych nie oddaje pełnej skali zjawiska. Znaczna część akt sądów okręgowych w sprawach karnych rozpoznawanych w latach 1945–1950 nie zachowała się w zasobach archiwalnych archiwów państwowych. Ponadto podkreślenia wymaga problem ciemnej liczby przestępstw, który – jak się wydaje – szczególnie na ziemiach zachodnich był w okresie tuż po zakończeniu wojny znaczący.

W pierwszych miesiącach po zakończeniu wojny na obszarach Ziem Odzyskanych w zasadzie nie funkcjonowały żadne instytucje państwa, które zajmowałyby się ściąganiem i karaniem za popełnianie przestępstw. Powstające w drugiej połowie 1945 r. struktury wymiaru sprawiedliwości i organów bezpieczeństwa były niezwykle słabe i borykały się z wieloma problemami organizacyjnymi i kadrowymi²⁵. Większość czynów realizujących znamiona przestępstw przewidywanych przez przepisy Kodeksu karnego z 1932 r. nie była zgłaszana organom bezpieczeństwa publicznego przez pokrzywdzonych. Niewątpliwie nie sprzyjała temu również wymiana ludności na obszarze Środkowego Nadodrza i związany z tym rozpad więzi społecznych prowadzący w konsekwencji do stanu anomii.

W tym kontekście należy wspomnieć choćby o bardzo dużej skali przestępstw przeciwko mieniu²⁶. Znaczącym problemem była też przestępczość skierowana przeciwko wolności seksualnej. Ofiarą tych czynów padały przede wszystkim kobiety za-

---

²³ Małym kodeksem karnym określano Dekret z dnia 13 czerwca 1946 r. o przestępstwach szczególnie niebezpiecznych w okresie odbudowy Państwa (Dz.U. 1946 nr 30 poz. 192).

²⁴ Rozporządzenie Ministra Ziem Odzyskanych z dnia 17 lutego 1948 r. w sprawie zakazu wywozu mienia ruchomego z Ziem Odzyskanych (Dz.U. 1948 nr 11 poz. 82). Rozporządzenie to było zostało zmienione Rozporządzeniem Ministra Ziem Odzyskanych z dnia 14 września 1948 r. o zmianie rozporządzenia z dnia 17 lutego 1948 r. w sprawie zakazu wywozu mienia ruchomego z Ziem Odzyskanych (Dz.U. 1948 nr 49 poz. 375), a później zastąpione Rozporządzeniem Prezesa Rady Ministrów z dnia 3 stycznia 1951 r. w sprawie zakazu wywozu mienia ruchomego z Ziem Odzyskanych (Dz.U. 1951 nr 2 poz. 11) ograniczającym wspomniany zakaz tylko do poniemieckich maszyn, urządzeń i narzędzi technicznych, które nie były w posiadaniu jednostek gospodarki uspołecznionej lub nadawały się do innych celów niż wyłączne zastosowanie w gospodarstwie domowym. Zupełne uchylenie ograniczeń związanych z wywozem ruchomości z obszarów Ziem Odzyskanych nastąpiło wraz z wejściem w życie nowego Kodeksu karnego z 1969 r. (Ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 r. Kodeks karny – Dz.U. 1969 nr 13 poz. 94).

²⁵ Por. Siemaszko, „Trudne początki. Organizacja”, 183–98.

²⁶ Halicka, *Polski dziki zachód*, 221.

mieszkujące Ziemie Odzyskane, często traktowane jako swoista „zdobycz wojenna”²⁷. Przemoc seksualna wobec kobiet, zarówno Polek powracających z robót przymusowych w Niemczech, jak i wysiedlanych z tych obszarów Niemek, była powszechna²⁸. Nie odzwierciedla tego natomiast wpływ tego rodzaju spraw do trzech wspomnianych wyżej sądów właściwych miejscowo dla obszaru Środkowego Nadodrza. Na przykład wśród skazanych przez zielonogórski sąd w 1946 r. nie było skazanych za przestępstwa przeciwko wolności seksualnej, przy czym pięć osób zostało skazanych za bigamię²⁹. W 1947 roku na ogólną liczbę skazanych 514 osób tylko dwie osoby zostały skazane za przestępstwo zgwałcenia z art. 204 k.k., a jedna za przestępstwo pedofilii z art. 203 k.k.³⁰ W roku 1948 natomiast zielonogórski sąd okręgowy rozpoznał co najmniej trzy sprawy dotyczące przestępstwa pedofilii.

Z przywołanych powyżej powodów, badając kwestię przestępczości kryminalnej, w szczególności na ziemiach zachodnich, w okresie tuż po zakończeniu II wojny światowej, należałoby sięgnąć do źródeł pozasądowych, takich jak dokumenty wytworzone przez prokuraturę, Milicję Obywatelską czy komitety partyjne, choć stan zachowania tych akt też nie zawsze pozwala na poczynienie wiarygodnych ustaleń. Na przykład w szczytkowym Zespole Archiwalnym Prokuratury Sądu Okręgowego w Głogowie z siedzibą w Nowej Soli³¹ nie zachowały się żadne materiały odnoszące się do skali przestępczości kryminalnej na obszarze jej właściwości miejscowej.

Oparcie badań nad przestępczością kryminalną na zachowanych aktach i statystykach sądowych zawęża perspektywę badawczą jedynie do przestępczości definiowanej jako zjawisko jurydyczne³². Zaletą takiego ujęcia jest wiarygodność pozyskiwanych w ten sposób „urzędowych” danych, wadą jest z pewnością ograniczenie ich perspektywy, w tym zupełne pominięcie ciemnej liczby przestępstw.

Źródłem o proveniencji pozaurzędowej są bez wątpienia spisane wspomnienia czy pamiętniki. Część pamiętników i wspomnień z okresu tuż po zakończeniu II wojny światowej została w ostatnich latach opublikowana. Beata Halicka w tomie *Mój dom nad Odrą. Pamiętniki osadników Ziem Zachodnich po 1945 roku*³³ opublikowała część pamiętników osadników na Ziemach Odzyskanych, przesłanych na konkurs zorganizowany przez Instytut Zachodni na przełomie lat 1956 i 1957. Aleksandra Janiszewska w tomie *Wstaje świt. Dzienniki młodych z pierwszych powojennych*³⁴ lat zebrała i opracowała siedem dzienników z lat 1945–1948 prowadzonych przez młodych, wkraczających w dorosłość ludzi. Wspomnienia przesiedleńców z Kresów Wschodnich zebrała i opracowała w tomie *Osadnicy. Nowe życie kresowiaków na ziemiach zachodnich. Nadzieja i niemoc wobec władzy ludowej* Agnieszka Knyt³⁵. Autorzy na kartach swych dzienników nierzadko wspominają między innymi zdarzenia o charakterze przestępczo-

²⁷ Międzybrodzki, „Problematyka przestępczości seksualnej”, 51.

²⁸ Por. Jagodzińska, „Wyzwoleni przemocą”, 149–52.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ *Protokół III wizytacji Sądu Okręgowego w Zielonej Górze*, APZG, sygn. akt 28, k.b.p.

³¹ Zespół archiwalny Prokuratury Sądu Okręgowego w Głogowie z siedzibą w Nowej Soli, APZG, sygn. akt 89/1258.

³² Błachut, *System prawa karnego*, 144.

³³ Halicka, *Mój dom nad Odrą*.

³⁴ Janiszewska, *Wstaje świt*.

³⁵ Knyt, *Osadnicy*.

nym, których byli świadkami, w tym szaber czy przemoc wobec Niemców pozostałych na ziemiach zachodnich oraz przemoc wobec kobiet.

Wykorzystanie tego rodzaju materiałów w badaniach nad przestępczością wymaga krytycznego podejścia ze względu choćby na upływ czasu, jaki minął od wydarzeń opisywanych przez ich autorów. Często też wspomnienia były redagowane w określonym celu, jak na przykład wspomniany wcześniej konkurs zorganizowany przez Instytut Zachodni w Poznaniu. W takim wypadku nie można wykluczyć, że autorzy wspomnień stosowali autocenzurę, szczególnie w odniesieniu do zdarzeń o charakterze przestępnym z udziałem żołnierzy radzieckich czy polskich. Odwoływanie się zatem do wspomnień ludności może stanowić jedynie pewne uzupełnienie oraz tło dla badań aktowych i przede wszystkim rzucać światło na kwestię ciemnej liczby przestępstw oraz wpisywać prowadzone badania w szerszy kontekst społeczny.

Jeszcze większe zastrzeżenia budzi wykorzystywanie w badaniach nad przestępczością powojenną relacji mówionych żyjących jeszcze świadków tamtych wydarzeń, które – choć mogą być pewnym uzupełnieniem – to jednak z uwagi na upływ czasu nie zawsze stanowią w pełni wiarygodne źródło badań nad przestępczością powojenną³⁶. W tego rodzaju badaniach należy w zasadzie wykluczyć metodę sondażową, i to zarówno sondaży wiktyimizacyjnych, jak i badań typu *self report*³⁷.

Jak się wydaje, badania nad powojenną przestępczością kryminalną należy projektować jako badania nad przestępczością w ujęciu jurydycznym, a więc rozumianą jako pewien konstrukt teoretyczny, zespół norm prawa karnego stworzony przez ustawodawcę³⁸. Wówczas bowiem analizę tego zjawiska można przeprowadzić, opierając się na danych urzędowych, orzecznictwie sądowym, danych pochodzących z repertoriów i statystyk kryminalnych³⁹.

Znacznie trudniejsze jest prowadzenie badań nad przestępczością powojenną w ujęciu kryminologicznym, rozumianą jako pewien fakt przede wszystkim społeczny, a nie normatywny⁴⁰. Wówczas badania aktowe są dalece niewystarczające, a badacz staje przed poważnymi wyzwaniem, o których wyżej wspomniano.

Badania nad przestępczością historyczną, szczególnie dwudziestowieczną, znajdują wiele punktów stykowych z kryminologią historyczną⁴¹. Prowadząc badania nad przestępczością kryminalną po 1945 r., trzeba bowiem sięgnąć do danych ilościowych. Jednocześnie tego rodzaju badania pozwalają na prześledzenie zmian, jakie zachodziły choćby w zakresie kar wymierzanych za dane przestępstwo i łatwego porównania ich ze współczesnymi trendami w polityce karnej. Podkreślenia wymaga, że o ile głównym celem historycznych badań nad przestępczością jest wyjaśnienie tego zjawiska w przeszłości, o tyle celem kryminologii historycznej jest przełożenie wyników tych badań na współczesne praktyki w dziedzinie wymiaru sprawiedliwości czy też wykazania pewnych tendencji w zachowaniach przestępnych na danym obszarze, w określonym czasie,

³⁶ Por. relacja świadka M.S. w sprawie o sygn. AP ZG 89/433/90, rozpoznanej przez Sąd Okręgowy w Zielonej Górze – relacja w posiadaniu autora.

³⁷ Błachut, *Problemy związane z pomiarem*, 259–60 i 289.

³⁸ Błachut, *System prawa karnego*, 147.

³⁹ Błachut, *Problemy związane z pomiarem*, 257–8.

⁴⁰ Błachut, *System prawa karnego*, 148.

⁴¹ Lawrence, „Historical criminology”.

albo wyjaśnienie współczesnych zjawisk o charakterze przestępnym poprzez odniesienie ich do historycznych form przestępczości⁴². Cel ten kryminologia historyczna stara się osiągnąć przede wszystkim za pomocą przeniesienia pojęć i metod badawczych z historii na obszar studiów nad przestępczością i wymiarem sprawiedliwości⁴³. Nie budzi również wątpliwości, że badania nad powojenną przestępczością wymagają sięgnięcia także w jakiejś części do dorobku kryminologii.

Podsumowując zatem powyższe rozważania, należy wskazać, że zachowane akta sądów okręgowych w sprawach karnych oraz statystyki milicyjne, a także te wytwarzane przez inne organy ochrony porządku publicznego stanowią podstawowe źródło badań nad przestępczością powojenną w Polsce. Jednocześnie trzeba podkreślić, że ze względu na wzmiankowane wyżej ograniczenia prowadzone badania pozwolą jedynie na odtworzenie częściowego obrazu powojennej przestępczości kryminalnej. Niemniej wydaje się, że mimo ograniczeń źródłowych przestępczość powojenna stanowi interesujący przedmiot dociekań, a jednocześnie wyniki tego rodzaju projektów pozwolą na powiększenie wiedzy na temat społeczeństwa powojennej Polski.

Bibliografia

Źródła archiwalne

- Archiwum Narodowe w Krakowie, Repertorium Wydziału IV karnego Sądu Okręgowego w Krakowie za rok 1946, sygn. akt 89/1989/8210. [ANK]
- Archiwum Narodowe w Krakowie, Repertorium Wydziału IV karnego Sądu Okręgowego w Krakowie za rok 1947, sygn. akt 89/1989/8211. [ANK]
- Archiwum Narodowe w Krakowie, Repertorium Wydziału IV karnego Sądu Okręgowego w Krakowie za rok 1949, sygn. akt 89/1989/8213. [ANK]
- Archiwum Narodowe w Krakowie, Repertorium Wydziału IV karnego Sądu Okręgowego w Krakowie za rok 1950, sygn. akt 89/1989/8214. [ANK]
- Archiwum Państwowe w Gorzowie Wielkopolskim, Zespół Archiwalny Sądu Okręgowego w Gorzowie Wielkopolskim, sygn. akt 89/309.
- Archiwum Państwowe w Zielonej Górze, Inwentarz Zespołu nr 89/433 Sądu Okręgowego w Zielonej Górze. [APZG]
- Archiwum Państwowe w Zielonej Górze, *Protokół III wizytacji Sądu Okręgowego w Zielonej Górze*, sygn. akt 89/433/28. [APZG]
- Archiwum Państwowe w Zielonej Górze, Zespół Archiwalny Prokuratury Sądu Okręgowego w Głogowie z siedzibą w Nowej Soli, sygn. akt 89/1258. [APZG]
- Archiwum Państwowe w Zielonej Górze, Zespół Archiwalny Sądu Okręgowego w Głogowie z siedzibą w Nowej Soli, sygn. akt 89/576. [APZG]
- Relacja świadka M.S. w sprawie o sygn. APZG 89/433/90, rozpoznanej przez Sąd Okręgowy w Zielonej Górze – relacja w posiadaniu autora.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ Knepper, „Historical Criminology”.

Repertorium Wydziału IV karnego Sądu Okręgowego w Krakowie za rok 1948, Archiwum Narodowe w Krakowie, sygn. akt 89/1989/8212. [ANK]

Źródła drukowane

- Rocznik statystyczny 1948*. Dział XIX: Sądownictwo. Adwokatura. Przestępczość. Tab. Czynności sądów powszechnych w 1947 roku.
- Halicka, Beata, red. *Mój dom nad Odrą. Pamiętniki osadników Ziemi Zachodnich po 1945 roku*. Kraków: Universitas, 2016.
- Jagodzińska, Janina. *Wyzwoleni przemocą*. W: *Mój dom nad Odrą. Pamiętniki osadników Ziemi Zachodnich po 1945 roku*, red. Beata Halicka, 149–152. Kraków: Universitas, 2016.
- Janiszewska, Aleksandra, wyb. i oprac. *Wstaje świt. Dzienniki młodych z pierwszych lat powojennych. 1945–1948*. Warszawa: Ośrodek Karta, 2017.
- Knyt, Agnieszka, wyb. i oprac. *Osadnicy. Nowe życie kresowiaków na ziemiach zachodnich. Nadzieja i niemoc wobec władzy ludowej*. Warszawa: Ośrodek Karta. Dom Wydawniczy PWN, 2016.

Źródła prawa

- Dekret z dnia 13 czerwca 1946 r. o przestępstwach szczególnie niebezpiecznych w okresie odbudowy Państwa (Dz.U. 1946 nr 30 poz. 192).
- Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 lipca 1932 r. Kodeks karny (Dz.U. 1932 nr 60 poz. 571).
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 2 czerwca 1937 r. o przechowywaniu i niszczeniu akt i ksiąg w sprawach sądowych i administracji sądowej (Dz.U.R.P. 1937 nr 42 poz. 335).
- Rozporządzenie Ministra Ziemi Odzyskanych z dnia 17 lutego 1948 r. w sprawie zakazu wywozu mienia ruchomego z Ziemi Odzyskanych (Dz.U. 1948 nr 11 poz. 82).
- Rozporządzenie Ministra Ziemi Odzyskanych z dnia 14 września 1948 r. o zmianie rozporządzenia z dnia 17 lutego 1948 r. w sprawie zakazu wywozu mienia ruchomego z Ziemi Odzyskanych (Dz.U. 1948 nr 49 poz. 375).
- Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 3 stycznia 1951 r. w sprawie zakazu wywozu mienia ruchomego z Ziemi Odzyskanych (Dz.U. 1951 nr 2 poz. 11).
- Ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 r. Kodeks karny (Dz.U. 1969 nr 13 poz. 94).
- Ustawa z 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym (Dz.U. 2019 poz. 730).
- Ustawa z 25 lutego 2016 r. o ponownym wykorzystywaniu informacji sektora publicznego (Dz.U. 2016 poz. 352).

Opracowania

- Błachut, Janina. *Problemy związane z pomiarem przestępczości*. Warszawa: Wolters Kluwer Polska, 2007.
- Błachut, Janina. *System prawa karnego*. T. 1: *Zagadnienia ogólne*, red. Andrzej Marek. Warszawa: C.H. Beck. Instytut Nauk Prawnych PAN, 2010.
- Halicka, Beata. *Polski dziki zachód. Przymusowe migracje i kulturowe oswajanie Nadodrza 1945–1948*. Kraków: Universitas, 2015.
- Knepper, Paul. „Historical Criminology”. W: *Encyclopedia of Criminology and Criminal Justice*, red. Gerben Bruinsma i David Weisburd, s. 25. New York: Springer, 2014, DOI: <https://doi.org/>

- org/10.1007/978-1-4614-5690-2_100299 (data pobrania: 19.08.2019).
- Lawrence, Paul. „Historical Criminology and the Explanatory Power of the Past”. *Criminology & Criminal Justice*, nr, 19 z.4, rok 2019 <https://doi.org/10.1177/1748895818794237> (data pobrania: 14.02.2020).
- Łysko, Marcin. „Kształtowanie polityki karnej w sprawach o wykroczenia przez aparat administracji Polski Ludowej”. W: *Dzieje biurokracji*. T. 8, red. Tatjana Bykowa, Artur Górak i Jacek Legieć, 169–188. Lublin: Towarzystwo Nauki i Kultury „Libra”, 2018.
- Łysko, Marcin. „System sankcji w prawie wykroczeń europejskich państw socjalistycznych”. *Miscellanea Historico-Juridica* 16, z. 1 (2017): 191–207. DOI: 10.15290/mhi.2017.16.01.10 (data pobrania: 14.02.2020).
- Majer, Piotr. „Przestępczość w Polsce w latach 1944–1956. Próba zestawień sumarycznych na podstawie materiałów własnych aparatu policyjnego”. *Czasopismo Prawno-Historyczne* 71, z. 2 (2019): 59–87.
- Maziarz, Jakob. „IPN ujawnia, a archiwa zamykają”. *Rzeczpospolita – dodatek „Rzecz o prawie”*, 7.04.2018, <https://www.rp.pl/Rzecz-o-prawie/304079996-Jakob-Maziarz-IPN-ujawnia-a-archiwa-zamykaja.html> (data pobrania: 3.02.2020).
- Międzybrodzki, Bartłomiej. „Problematyka przestępczości seksualnej w latach 40. i 50. XX wieku. Trudności badawcze”. *Sensus Historiae* X, nr 1 (2013): 39–62.
- Siemaszko, Karol. „Trudne początki. Organizacja Sądu Okręgowego w Zielonej Górze w pierwszych latach po zakończeniu II wojny światowej”. *Czasopismo Prawno-Historyczne* LXVII, z. 2 (2016): 183–198.
- Siemaszko, Karol. *W trudnym okresie odbudowy państwa. Tak zwany mały kodeks karny w świetle orzecznictwa Sądu Okręgowego w Krakowie w latach 1946–1950*. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej. Komisja Ścigania Zbrodni Przeciwko Narodowi Polskiemu, 2015.
- Wymiar Sprawiedliwości w odrodzonej Polsce 22 VII 1944 – 22 VII 1945*. Warszawa: Ministerstwo Sprawiedliwości, 1945.
- Zaremba, Marcin. *Wielka trwoga. Polska 1944–1947. Polska 1944–1947. Ludowa reakcja na kryzys*. Kraków: Społeczny Instytut Wydawniczy Znak. Warszawa: Instytut Studiów Politycznych PAN, 2012.